

RECEPTAREA LITERATURII GERMANE ÎN MOLDOVA DINTRE PRUT ȘI NISTRU

SERGIU PAVLICENCU

Fenomenul receptării literaturii germane – ca de altfel și a celei universale în general – în spațiul cultural românesc dintre Prut și Nistru după cel de-al doilea război mondial rămîne un domeniu aproape necercetat. Problema rezidă în modalitățile de manifestare a fenomenului, modalități care au determinat anvergura, profunzimea și nivelul de realizare a contactelor cu literatura germană în cele cinci decenii de dezvoltare separată, și oficial izolată, a procesului literar basarabean de cel general românesc. În asemenea condiții, receptarea valorilor literare universale, inclusiv a celor germane, a decurs într-o formă oarecum specifică, contactele cu literatura germană și cu alte literaturi ale lumii stabilindu-se de cele mai multe ori pe căi indirecte, prin intermediari rusești. Și-a lăsat amprenta asupra acestei stări de lucruri și cunoașterea insuficientă a limbilor străine. Limba germană, bunăoară, s-a studiat și se studiază încă foarte puțin în Basarabia postbelică. Școlile în care germana se preda ca limbă străină au fost și sînt foarte puține, cea mai mare parte din cele existente fiind, pe deasupra, cu predare în limba rusă. Există o secție de limbă și literatură germană la actuala Universitate Pedagogică din Bălți (fostul Institut Pedagogic), care pregătește profesori de limbă germană pentru școlile medii. Cu părere de rău, nu avem o secție similară la Facultatea de filologie romano-germanică (statutul și denumirea facultății preconizînd-o) a Universității din Chișinău, cu o catedră de germanistică atît de necesară astăzi, cînd se stabilesc numeroase contacte cu Germania în cele mai diverse domenii.

Și în timp ce avem cunoscători de limbă germană în calitate de specialiști lingviști, specialiștii în literatura germană ne lipsesc; dintre cei cîțiva, unii nu mai sînt în viață, alții sînt deja la o vîrstă înaintată, înșă ei nu cunosc nici limba, nici literatura română, ceea ce i-a ținut departe de problema difuzării și comentării literaturii germane. Acesta este motivul de a nu se fi realizat practic

studii de germanistică în domeniul literaturii. Cu toate acestea, pe parcursul ultimelor decenii, literatura germană în Moldova de la Est de Prut nu a fost complet ignorată.

Intelectualitatea noastră cu preocupări umanistice a audiat și continuă să audieze în cadrul învățământului superior cursuri de literatură universală, în care ponderea literaturii germane este, totuși, mare. În calitatea noastră de conferențiar de literatură universală de mai bine de douăzeci de ani, am putea afirma că etapele principale ale evoluției literaturii germane, din Evul mediu și pînă în secolul al XX-lea, principalii autori și operele lor de vîrf se studiază și se comentează cu competență la orele de curs și la seminare, ceea ce contribuie într-o mare măsură la cunoașterea și răspîndirea valorilor literare germane.

Receptarea unei literaturi într-un alt mediu cultural se realizează, de obicei, la diverse niveluri, dintre care reținem trei, principale, evidențiate de Paul Alexandru Georgescu referitor la receptarea valorilor hispanice, dar care pot fi aplicate și la receptarea literaturii germane: 1. acela al informației (traduceri); 2. al interpretării (critică); 3. al creației literare (opere românești cu teme sau de inspirație națională respectivă) (Paul Al. Georgescu, *Valori hispanice în perspectivă românească*, București, 1986, p. 18). Vom încerca să prezentăm cum stau lucrurile în cazul receptării literaturii germane după 1945, insistînd mai mult asupra primelor două niveluri, al treilea necesitînd studii speciale și depășind intențiile noastre de moment.

Am menționat deja contribuția, atîta cîtă a fost și este, a cursurilor de literatură universală la răspîndirea cunoștințelor și informațiilor despre literatura germană în mediul intelectual. Însă pentru cercurile largi de cititori în limba română din spațiul cultural și geografic vizat, cel mai important mijloc de familiarizare cu literatura germană au fost, totuși, traducerile care, cu toate deficiențele lor, au servit țelul circulației valorilor germane în Basarabia. În general, operele scriitorilor germani, cu rare excepții, nu au fost transpuse la noi direct din limba originalului, ci din limba rusă, aceasta rămînînd și în prezent intermediarul cel mai frecvent. Asemenea situație a determinat nu numai inerențele infidelități față de original, dar și calitatea, valoarea artistică a traducerilor, apreciate de cele mai multe ori doar din perspectiva factorului receptor, nu și a celui emițător.

Oricum, cu toate insuficiențele condiționate atît de necunoașterea limbii originalului, cît și de folosirea intermediarului rus, traducerile din literatura germană n-au lipsit, deși nu s-au făcut întotdeauna după anumite criterii – selectarea autorilor și a operelor fiind lăsată adesea la discreția traducătorilor sau fiind subordonată unor planuri editoriale ce urmăreau mai degrabă obiective extraliterare, politice. Deși puțin, s-a tradus cîte ceva din operele celor mai cunoscuți scriitori germani.

Cititorul basarabeian a putut lua cunoștință în limba maternă de dramele lui Lessing, Schiller, Brecht, de poezia lui Goethe, Heine, Becher, de proza romanticilor germani Tieck, Novalis, Hoffmann, de un șir de romane ale lui Goethe, Th. Mann, Ana Seghers, Hans Fallada, Hans Verner Richter și ale altora. În majoritatea cazurilor, traduceri aparțin poezilor și prozatorilor basarabeni, dar și unor traducători consacrați. Printre cei care au tradus din autorii germani îi amintim pe Vladimir Belistov, Pavel Starostin, Naum Bernstein, Petru Cărare, Vitalie Filip, Vladimir Beșleagă, Nicolae Dabija, Eugenia Margine, Anatol Gujel, Leonida Lari, Iurie Barjanschi, Emil Loteanu, Efim Tarlapan și alții.

Un rol important în popularizarea literaturii germane l-au jucat și unele publicații periodice. Un merit deosebit revine anuarului „Meridiane (Pagini de literatură universală)“, ai cărui alcătuitori își propuneau încă de la prima apariție, din 1967, să ofere cititorului „tot ce ni se pare de stringentă actualitate și de reală valoare“, „ilustrînd cu maximă varietate procesul literar mondial“ („Meridiane“, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1967, p. 3).

Intențiile, după cum vedem, au fost dintre cele mai promițătoare, dar nu s-au realizat decît parțial. Procesul literar universal nu a putut fi ilustrat „cu maximă varietate“, pentru că politica literară oficială nu admitea varietatea, ba, dimpotrivă, impunea unilateralitatea, redusă la literatura numită „progresistă și revoluționară“. De aceea a și prevalat poate în mai multe ediții ale „Meridianelor“ literatura fostului spațiu literar sovietic, iar selectarea autorilor și operelor din literaturile de peste hotare a fost deopotrivă ideologizată, mai ales în funcție de simpatiile autorilor față de URSS. Astfel, bunăoară, din poezia lui Becher sau din cea a lui Brecht s-au selectat pentru traducere și publicare în „Meridiane“ doar niște versuri despre Lenin.

Cu toate acestea, „Meridianele“ au propus pentru prima oară cititorului din Moldova dintre Prut și Nistru și autori germani aproape necunoscuți pînă atunci. În 1970 „Meridianele“ au găzduit poezia lui Hans Magnus Enzensberger, poet cunoscut pînă la acea dată doar celor ce studiau la Facultatea de filologie. Traducătorul Pavel Starostin selectase și tălmăcise 18 poezii din creația lui Enzensberger, unele dintre ele de o emotivitate și răsunset deosebite, provocînd asociații directe cu destinul nostru istoric ca, de exemplu, următoarele versuri din poemul *Landessprache*:

„Eu și ambele mele țări,
ambele mele Germanii,
sîntem străini unul altuia
și totuși al vostru sînt
din cap pînă în picioare...“

Alt debut la „Meridiane“ din 1970 a fost prezentarea „Grupului 47“, ilustrat prin *Die Hundebäume (Păpădia)* lui Wolfgang Borchert (traducător – Andrei Strîmbeanu), câteva nuvele și o dramă de Heinrich Böll (traducători – Vladimir Beșleagă, Mihai Bruhis, Vanda Zadnipro). Pe parcursul anilor în „Meridiane“ au fost publicate și alte traduceri din literatura germană, bunăoară, fragmente din *Cîntecul Nibelungilor* (traducător – Vladimir Belistov), câteva nuvele și drama *Mutter Courage și copiii ei* de Brecht (traducători – Eugenia David, Ilarion Stîhi, Pavel Starostin). Traducerile din literatura germană, atîtea cîte au fost, ca și altele din literaturile lumii, au constituit un fapt de cultură, contribuind, într-o anumită măsură, la răspîndirea valorilor universale.

Un rol asemănător l-au jucat și traduceri în limba rusă, mult mai numeroase în librăriile și bibliotecile noastre. Mulți preferau să citească literatura germană în limba rusă, deoarece traduceri în această limbă erau superioare din punct de vedere artistic celor „moldovenești“, făcute într-o limbă superioară în dezvoltarea sa influenței factorilor extralingvistici.

Spuneam, la începutul acestei comunicări, că procesul literar basarabean s-a dezvoltat oarecum separat și oficial izolat de cel general românesc. Insistăm asupra aspectului „oficial“ al acestei izolări, pentru că în realitate separarea și izolarea erau doar aparente, legătura cu procesul literar românesc fiind, îndeosebi în mediul intelectual, foarte strînsă. O categorie numeroasă de cititori au continuat să citească, bineînțeles, cărți românești, inclusiv traduceri din literatura universală. Procurarea acestora era un lucru firesc pentru mai mulți dintre noi. Deci, receptarea valorilor literare germane s-a realizat și pe această cale, traduceri și interpretări românești în domeniul literaturii germane impunîndu-se prin nivelul lor artistic și profesionist.

Astfel, la nivelul informației, al traducerilor din literatura germană, receptarea acesteia la noi s-a produs prin versiuni făcute prin intermediar, mai rar după original, prin traduceri în limba rusă, care au avut o mare circulație, și prin cele realizate în România din germană, cu o nu mai puțină circulație, îndeosebi printre intelectuali.

La nivelul interpretării, adică al studiilor despre literatura germană efectuate în Moldova, lucrurile se prezintă altfel, cauza principală fiind lipsa unor germaniști cu pregătire corespunzătoare. Putem vorbi doar de unele încercări de interpretare (articole, eseuri, recenzii), foarte modeste ca nivel de realizare. Aici trebuie să deosebim, pe de o parte, unele articole scrise în limba rusă de specialiști care nu erau prea implicați în procesul literar local, ci mai curînd în panorama germanisticii din fosta URSS. Asemenea studii puteau fi făcute în orice altă parte a fostei Uniuni și nu caracterizează o receptare pur națională, ci una „sovietică“, ideologizată, politizată, nu, însă, fără unele merite. Printre asemenea lucrări, scrise în limba rusă și publicate la Chișinău, unele

dintre ele fiind traduse și pentru cititorul de limbă română, le amintim pe cele ale regretatei profesoare universitare Olga Florovski, o bună cunoscătoare a literaturii germane. Cele mai multe lucrări ale cercetătoarei sînt dedicate literaturii RDG, lucru firesc în condițiile noastre. E vorba, în primul rînd, de un scurt curs publicat în anul 1972 și intitulat *Romanul antifascist în Republica Democratică Germană*. Cursul era destinat studenților filologi, cuprinzînd o caracterizare generală a diverselor modalități de tratare a temei antifasciste în creația unor scriitori ca Bodo Uhse, Bruno Apitz, Ditter Noll, Max Walter Schulz, Gunther de Broin. Sînt analizate sumar și unele romane ale Anei Seghers, Willi Bredel, Ervin Strittmatter și alții. Expunînd aspecte ale problematicii antifasciste în literatura est-germană, autoarea abordează pe parcurs și alte teme, bunăoară cea a educației, a profesorului în literatura RDG. Merită amintit aici și articolul aceleiași autoare despre influențele romantice, îndeosebi a lui Hölderlin, în romanul lui Max Walter Schulz *Wir sind nicht Staub in Wind*.

Pe de altă parte, modeste încercări de interpretare a literaturii germane au fost întreprinse și în limba română, acestea aparținînd unor profesori universitari, critici și istorici literari de la Chișinău. Tocmai ei ar fi putut iniția studii specializate, dar scrierile lor au avut o orientare mai mult de popularizare și doar rareori ating probleme mai serioase, de cercetare științifică. Astfel, criticul Ion Ciocanu consacră, în volumul *Permanențe*, autorilor germani Lessing, Goethe, Becher trei articole în legătură cu dezbaterile unor probleme de estetică și teorie literară. Autorii germani apar aici ca puncte de reper pentru ilustrarea tezelor pe care le discută autorul. Un alt critic, Mihai Dolgan, includea în cartea *Marginalii critice* articolul *Cuvînt despre Ana Seghers*, în care caracterizează personalitatea scriitoarei și romanul *Crucea a șaptea*.

Profesorul universitar Lev Cezza a inclus în volumul *Momente ale literaturii universale* – probabil notele cursului pe care l-a ținut la Facultatea de filologie de la Universitatea din Chișinău – două capitole despre creația lui Schiller și Goethe. Tot Lev Cezza a prezentat cititorului basarabean, cu prilejul publicării unor traduceri, poezia lui Heinrich Heine, dramaturgia lui Friedrich Schiller. Nu întotdeauna, dar multe dintre traducerile din literatura germană, erau însoțite de prefețe sau postfețe. Amintim astfel prefața lui Anatol Gavrilov Sebastian Brant – pionier al satirei umaniste germane la traducerea cărții lui Sebastian Brant *Corabia nebunilor*, prefața Nataliei Nastas în volumul *Proza romanticilor germani* și altele. La popularizarea literaturii germane au contribuit îndeosebi numeroasele articole ocazionale publicate în diverse ziare și reviste, de cercetătorii Lev Cezza, Vasile Coroban, Vasile Badiu și mulți alții. Deși nu se evidențiază prin viziuni și interpretări noi, originale, aceste articole și prefețe au suscitat interesul pentru literatura germană.

În contextul problemei care ne interesează, un loc aparte îl dețin scrierile criticului Mihai Cimpoi, poate singurul dintre literații basarabeni căruia îi datorăm judecăți originale, moderne, nu numai asupra literaturii naționale, dar și asupra celei universale, inclusiv germane. Literaturii germane criticul i-a dedicat eseu *Thomas Mann: demonul bun al muzicii*. Într-o manieră specifică, aici sînt caracterizate cîteva puncte de reper pentru înțelegerea rolului stilului muzical în romanul *Doctor Faustus* și în general în opera marelui scriitor german. „Dialectica muzicii“ este un principiu fundamental al structurilor etice ale lui Thomas Mann – consideră criticul, insistînd asupra modernității romanului *Doctor Faustus*, „îmbinare de roman și antiroman“, în care „țin sfat formele artistice ale secolului care trebuie să fie înnoitoare, fără a fi cinice și barbare“ (Mihai Cimpoi, *Cicatricea lui Ulise*, Chișinău, Literatura artistică, 1982, p. 149). În mai multe studii, articole, eseuri, Mihai Cimpoi denotă o frecventare permanentă a valorilor spirituale germane (filosofie, literatură, artă). Și aceasta se referă nu numai la lucrările sale ce țin de exegeza eminesciană, atît de abundentă în referințe la prezențele germane. Ca puncte de reper, cel mai frecvent apar figurile lui Kant, Hegel, Goethe, romanticii germani, Schopenhauer, Thomas Mann și alte personalități ale culturii germane.

Întrucît unii autori germani au fost introduși în programele la literatură pentru școala medie, la Chișinău au apărut mai multe materiale, publicate în presa periodică, destinate profesorilor. În acest sens amintim articolele cu caracter didactic *Predarea tragediei „Faust“ de Goethe*, scris de Olga Florovski, *Expunerea temei „Goethe“ în clasa a IX-a*, semnat de Lev Cezza, compartimentul despre Goethe din volumul *Îndrumări metodice. În ajutorul învățătorului*, alcătuit de O. Gulea și A. Sadovnic, precum și capitolele respective dintr-un șir de manuale pentru școala medie.

Acestea sînt aspectele principale ce țin de încercările de interpretare a literaturii germane, realizări foarte modeste, dar care și-au avut importanța lor în popularizarea autorilor germani. Totodată, menționăm că și la nivelul interpretării literaturii germane, ca și la cel al traducerilor, un rol însemnat l-au jucat, pe de o parte, studiile de germanistică scrise în limba rusă, care au servit mai mult timp ca bază pentru valorificarea literaturii germane, iar, pe de altă parte, studiile de germanistică realizate în România. Acestea, deși ajungeau mai greu la noi, au contribuit într-o mare măsură la receptarea literaturii germane.

Literatură de limbă germană aproape că n-a existat în Basarabia postbelică. Am putea aminti doar un nume, cel al scriitorului Andreas Sach care se stabilise la Tiraspol, unde a rămas pînă la moarte. Este cunoscut ca prozator și dramaturg. A cultivat pe larg genul scurt umoristic, cu adînci rădăcini în tradiția *Schwank*-urilor medievale. A publicat în „Neues Leben“ din Moscova, în „Freinoschaft“ din Kazahstan, în ziarul „Rote Fahne“ din Altai. Piesa *Friedrich*

Bauer și familia sa a fost considerată una dintre cele mai bune lucrări publicate în anul 1978 în „Neues Leben“. La Chișinău a publicat un volum de proză în limba rusă. Andreas Sach își scria lucrările în germană și le traducea apoi în limba rusă.

Nu posedăm suficiente informații vizînd fenomenul invers: receptarea literaturii basarabene în Germania. Pătrunderea sau ieșirea în și din circuitul de valori europene s-a produs și în acest caz de cele mai multe ori tot prin intermediul rus. Revista „Sowiet Literatur“ a inclus în nr. 9 din 1974, în nr. 6 din 1980 și în nr. 9 din 1984 traduceri în limba germană din creația mai multor poeți și prozatori basarabeni. Cîțiva scriitori (Aureliu Busuioc, Ion Druță, Spiridon Vangheli, Vlad Ioviță) au fost editați la Berlin în volum.

În încheiere, ne exprimăm speranța că viitorii germaniști vor extinde și aprofunda studiul asupra receptării literaturii germane în spațiul dintre Prut și Nistru, aducînd noi date și considerații.

DIE REZEPTION DER DEUTSCHEN LITERATUR IN DER MOLDAU ZWISCHEN PRUTH UND DNJESTR

ZUSAMMENFASSUNG

Von der reichen Nationaltradition, wie diese bis zum zweiten Weltkrieg gebildet wurde, abgetrennt, kam die Rezeption der deutschen Literatur in der Moldau östlich vom Pruth mehr durch russische Vermittlung zustatten, obwohl auch die Werke der rumänischen Germanistik, die bis vor kurzem für eine breite Leserschaft weniger zugänglich waren, nicht ignoriert wurden. Trotz alledem wurden in der Moldau mehr aus dem Russischen und sehr selten direkt aus dem Deutschen Werke der klassischen und zeitgenössischen deutschen Schriftsteller übersetzt. Gleichzeitig wurden auch verschiedene Aufsätze, Essays, Rezensionen – alle bescheiden als Verwirklichungsniveau, veröffentlicht, aber diese haben zur Verbreitung und zur Aufnahme der deutschen literarischen Werte in diesem rumänischen Raum beigetragen.